

АНДАТПА

Қазақстанның ірі қалаларында қоғамдық кеңістікті дамытудың әлеуметтік-экологиялық, сәулеттік және қала құрылысы принциптері диссертациялық жұмыстың тақырыбы бойынша.

8D07302 – Архитектура және қала құрылысы білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесіне ұсынылған.

КОЖАХМЕТОВ ӘДІЛЕТ ЕРБОЛУҒЫ

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі әлемде қоғамдық кеңістіктердің қалалық ортадағы рөлі мен маңыздылығына назар айтарлықтай артып келеді. Бұл үрдіс қалалардың дамыған және дамушы елдердің әлеуметтік және экономикалық өміріне әсерінің күшеюіне байланысты. Қазақстан да осы контексте ерекше орын алады, бірақ оның кең аумағы мен бірегей табиғи жағдайларына қарамастан, урбанистикалық процестерді зерттеу әлі кеңінен таралған жоқ, әсіресе қоғамдық кеңістіктерді зерттеу және олардың қалалардың дамуына әсері тұрғысынан. Алматы, Астана және Шымкент қалаларының мысалында қоғамдық кеңістіктерді дамыту ерекшеліктерін талдау ерекше өзекті болып табылады.

Зерттеу Алматы, Астана және Шымкент қалаларындағы қоғамдық кеңістіктердегі сапалық және сандық өзгерістерді анықтауға бағытталған. Бұл тәсіл тұрақты даму контексінде қалалық кеңістіктерді жоспарлаудың жаңа басымдықтарымен, мұнда қоршаған ортаны қорғаудың экологиялық аспектілерімен қатар тұрғындардың сапалы өмір сүру ортасына деген қажеттіліктерін қанағаттандыруға ерекше назар аударылады. Осылайша, қаланың құрылымындағы әлеуметтік өзгерістерді көрсететін қоғамдық кеңістіктердің жай-күйін жан-жақты бағалауға бағытталған кешенді зерттеулердің маңыздылығы алға шығады.

Қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру және дамыту қағидаттарын талдау олардың теориялық маңыздылығын және қазіргі қала құрылысы жобалау мен құрылыстағы практикалық қолдануын айқындауда негізгі рөл атқарады. Халықтың өзгермелі қажеттіліктеріне бейімделуге ерекше назар аударылады, бұл Қазақстан мегаполистері үшін өте маңызды болып табылады. Экономиканың, әлеуметтік және қалалық салалардың қарқынды дамуы жағдайында қалалардың қоғамдық кеңістіктері күрделі эволюция процесінен өтіп, урбанистикалық орта құрылымында барған сайын маңызды орын алуда.

Тарихи тұрғыдан алғанда, қоғамдық кеңістіктер қалалардың сәулет өнерінде орталық орын алып, композиция мен дизайнның негізгі аспектілерін көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар қала тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етті. Бұл қоғамдық кеңістіктерді одан әрі зерттеу мен талдаудың маңыздылығын атап көрсетеді, өйткені олар қазіргі қалалық контексте жаңа мағынаға ие болып, уақыттың сын-қатерлеріне және өзгеріп жатқан әлеуметтік талаптарға жауап береді.

Бұл зерттеу Қазақстанның ірі қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерді дамытудағы әлеуметтік-экологиялық және сәулет-қала құрылысы принциптерін зерттеуге арналған. Зерттеу түрлі елдердің қазіргі тәжірибесін теориялық және практикалық талдауды қамтиды, әлеуметтік жайлы қоғамдық кеңістіктерді

құруға әсер ететін негізгі жағдайлар мен факторларды анықтайды және тұжырымдамалық үлгісін әзірлеуді қамтиды.

Қазақстанның ірі қалаларында, басқа да әлем мегаполистеріндегі сияқты, қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру көптеген факторлардың: әлеуметтік-экономикалық, табиғи, экологиялық, сондай-ақ қала құрылысы әсерімен жүреді.

Әлеуметтік-экономикалық аспектілер, мысалы, халықтың демографиялық құрылымы, экономикалық даму, көші-қон үрдістері және әлеуметтік құрылым уақыт өте келе қарқынды өзгеріп, қоғамдық кеңістіктердің құрылымы мен функционалдығына тікелей немесе жанама әсер етеді. Шағын қалаларда қоғамдық кеңістіктер көбінесе орталықтарда, саябақтарда және алаңдарда шоғырланған болса, мегаполистерде олардың саны мен әртүрлілігі айтарлықтай артып, әрбір тұрғын ауданға демалыс және әлеуметтік өзара әрекеттесу үшін өз аймақтарын қамтамасыз етеді. Сауда және ойын-сауық орталықтарының алдындағы аймақтар, жаяу жүргіншілер көшелері және ашық ауада жаппай іс-шараларға арналған орындар сияқты жаңа қоғамдық кеңістіктер пайда болады.

Ірі қалалардың демографиялық құрамының әртүрлілігі артып, жастардың демалуына немесе, керісінше, қарт адамдардың демалуына арналған мамандандырылған орындардың, сондай-ақ ұлттық және діни мерекелер кезінде түрлі этникалық топтардың кездесулерінің пайда болуына әкеледі.

Қаланың экономикалық дамуы демалыс және ойын-сауық инфрақұрылымына әсер етіп, жаңа қоғамдық кеңістіктерді құру мен дамытуға, оның ішінде ескірген ғимараттарды қайта құру және өнеркәсіптік аймақтарды қайта бейіндеу есебінен инвестицияларды ынталандырады.

Табиғи жағдайлар – климат, ландшафт және су ресурстарының болуы қаланың жоспарлануы мен оның функционалдық аймақтарының бөлінуін анықтай отырып, қоғамдық кеңістіктердің орналасуы мен пішініне әсер етеді.

Экологиялық факторлар халықтың табиғи және жасанды ортаға өзара әрекеттесуі тұрғысынан қарастырылады, оның ішінде қалалық экология және өмір сүру сапасын қамтамасыз ету мәселелері, сондай-ақ әлеуметтік саралауға және халықтың түрлі топтарының қажеттіліктеріне назар аударатын әлеуметтік экология мәселелері.

Қала құрылысы факторлары инженерлік және техникалық шешімдерден бастап, қалалық дизайн мен қоғамдық кеңістіктер эстетикасына дейінгі барлық аспектілерді қамтиды, олардың өлшемдері, конфигурациясы және уақыт динамикасындағы орналасуын анықтайды. Бұл факторлар әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен тығыз байланыста және Алматы, Астана және Шымкент қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерді дамыту контекстінде, сондай-ақ бірнеше ірі әлем қалаларының мысалында егжей-тегжейлі талданатын болады.

Қоғамдық кеңістіктерді жобалауға арналған кең ғылыми зерттеулердің болуына қарамастан, Қазақстан мегаполистерінде әлеуметтік жайлы қоғамдық кеңістікті құру бойынша зерттеулердің жетіспеушілігі байқалады.

Зерттеудің өзектілігі негізделеді:

- Алматы, Астана және Шымкент сияқты Қазақстанның ірі қалаларындағы негізгі әлеуметтік-экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы проблемаларын анықтау қажеттілігімен;

- урбанизация, қоғамдық кеңістіктер және әлеуметтік тұрақтылық арасындағы өзара байланыстарды түсіну қажеттілігімен;

- нарыққа бағытталған тәсілдер мен девелоперлік жобалар салдарынан қоғамдық кеңістіктердің әлеуметтік фрагментацияларының көбеюі және жабық қауымдастықтардың пайда болуымен;

- осы жағдайларды жақсарту үшін әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы қағидаттарын ескере отырып, стратегияларды әзірлеу қажеттілігімен.

Зерттеу барысында келесі бағыттар бойынша жұмыстар қолданылды:

- **Қалалық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру тарихы** К. Байпаков, А. Марғұлан, Т. Бәсенов, М. Мендікұлов, В. Глазычев, Бунин, М. және Саваренская, А. Абілов және А. Ходжиков, Б. Глаудинов, Л. Лавров және А. Еремеева, А. Ана, Б. Құспанғалиев, К. Самойлов, R. Sennett, A. Inam, A. Потапов, С. Капков, И. Рахимов, П. Шабуров, Г. Камалова және Д. Асылбеков, А. Журин, М. И. Кенжебеков, Е. Николаев, М. Глаудинова және Л. Бадердинов, М. Ескендіров, Г. Малоян, Н. Саржанов және Т. Schurch еңбектерінде қарастырылған;

- **Қазіргі қалалық қоғамдық кеңістіктің ерекшеліктері** Б. Құспанғалиев, К. Dovey және E. Pafka, В. Глазычев, М. Глаудинов, Нұржанов А., А. Корнилова және Д. Саеков, Толеген, А. Абілов және А. Ходжиков, А. Inam, А. Кочериди, Г. Мауленова, В. Мусабаяева және Д. Абайдулова, J. Bingham-Hall, O. Дьячкова, Я. Гейл, М. Purcell, O. Матвеева еңбектерінде қарастырылған;

- **Тұрақты қалаларды қалыптастырудың теориялық қағидаттары** M. Roseland, M. Felder, A. Dale, V. Wilson, D. Bridger, E. Talen, L. Sungduck, J. Onyx, R. Sennett, J. Lane, B. Anderson, I. Young, E. Klinenberg, M. O'Brien, L. Jeffres еңбектерінде ашылған;

- **Қолайлы қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру** А. Абілов және А. Ходжиков, В. Глазычев, M. Carmona, F. Tonkiss, A. Inam, M. O'Brien, L. Jeffres, J. Middleton, D. Peel, G. Lloyd, N. Kamel, H. Kamalipour және N. Peimani, C. McFarlane, A. Roy, O. Вендина, M. Kaika және K. Thielen, K. Lynch, N. Brenner және N. Theodore, J. Wolch, J. Byrne және J. Newell, R. Atkinson еңбектерінде ұсынылған;

- **Қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру және жақсартудың архитектуралық-қала құрылысы аспектілері** Б. Құспанғалиев, А. Абілов, Л. Сидоренко, А. Жанбозов, М. Глаудинов және Л. Бадердинов, Р. Дубин, А. Маметов және Ш. Карманов, К. Самойлов, А. Төрекұлов және А. Дүйсенби, Я. Гейл, А. Хайржан және А. Ғалымжанова, Л. Нысанбаева, А. Ходжиков, А. Кочериди, И. Василенко, Е. Қайдалова, S. Hallsworth және S. Stephenson, R. Madelin және D. Porphyrios, P. Bishop және L. Williams, R. Imrie, R. Moore, M. Edwards еңбектерінде зерттелген.

Алайда, Қазақстанның ірі қалаларында өзгеріп жатқан әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы жағдайларында әлеуметтік қолайлы инклюзивті қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыруды көрсететін зерттеулер жеткіліксіз.

Зерттеудің мақсаты – қоғамдық кеңістіктердің қолданыстағы әлеуметтік, экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы проблемаларын зерттеу және Қазақстанның ірі қалаларындағы түрлі қоғамдық кеңістіктерде заманауи қолайлы қалалық ортаны құру үшін әлеуметтік-экологиялық, архитектуралық-қала құрылысы қағидаттарын әзірлеу.

Қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер шешіледі:

- Алматы, Астана және Шымкент қалаларындағы қоғамдық кеңістіктердің таңдаулы үлгілерін, сондай-ақ Ұлыбританиядағы шетелдік аналогты (Кардиффтегі Cardiff Bay) пайдалана отырып, қоғамдық кеңістіктің әлеуметтік және функционалдық рөлін зерттеп, әлеуметтік, сәулет және қала құрылысы аспектілерін анықтау. заманауи жайлы қалалық кеңістіктерді қалыптастыру;

- заманауи жайлы қалалық кеңістіктерді дамытудың әлемдік тәжірибесі мен негізгі тенденцияларын, атап айтқанда, әлеуметтік теңдікке, қалалық бақылауға, қалалық қоршаған ортаға жеке меншікке және оларды пайдалану құқығына қатысты мәселелерді қарастыру, сондай-ақ оңтайлы қалалық кеңістіктерді дамыту мәселелерін қарастыру. қоғамдық кеңістікті әртүрлі пайдаланушылар, соның ішінде жаяу жүргіншілер мен көліктер арасындағы тепе-теңдік;

- бұрынғы зерттеулерді сыни тұрғыдан қайта қарау және қоғамның күнделікті пайдалануындағы қоғамдық кеңістіктің әлеуметтік-функционалдық рөліне қатысты олқылықтарды толтыру, қала дамуының морфологиясы, қоғамдық кеңістіктің сергектігі және қалалық ортаның жайлылығы арасындағы ықтимал байланыстарды зерттеу мақсатында ;

- зерттеулер негізінде заманауи және жайлы қалалық қоғамдық кеңістіктерді құру принциптерін анықтау және Алматы қаласының мысалында жайлы қоғамдық кеңістіктерді құрудың концептуалды үлгілері мен жобалық ұсыныстарын ұсыну.

Зерттеу әдістемесі. Диссертацияда қолданылатын деректерді жинау әдістері сапалық және сандық болып табылады. Сапалық әдістерге архитектуралық-қала құрылысы жоспарлауының морфологиялық талдауы, натурды бақылау және зерттеу аймақтарының фотосуретке түсіруі жатады. Қоғамдық кеңістіктің архитектуралық-қала құрылысы құрамдастары аймақтың морфологиялық талдауы арқылы зерттеледі: учаскенің өтімділігі, қоғамдық орындардың, көшелердің, тротуарлардың және адамдардың қозғалысы арқылы жасалған жолдардың қолжетімділігі, сондай-ақ көршілес аудандармен байланысы. Сонымен қатар, аймақтың морфологиялық талдауы қалалық құрылыс тығыздығын және қоғамдық кеңістіктердің жандануы үшін әртүрлілікті көрсететін іргелес ғимараттардың функционалдық мақсатын бағалау үшін қолданылады. Әлеуметтік өзара әрекеттесу, адамдар арасындағы қарым-қатынастар және олардың қоғамдық кеңістіктегі мінез-құлықтары натурды

бақылаулар арқылы зерттеледі, оның ішінде аптаның әртүрлі күндері мен уақыттарында осы әрекеттерді растау үшін фотосуретке түсіру.

Сандық әдістер морфологиялық талдау және бақылаулар нәтижелерін салыстыру және растау үшін қалалық тұрғындарды сауалнама және анкета түріндегі социологиялық зерттеулерді қамтиды. Сауалнама шеңбері профессор Абілов А.Ж. [2] әлеуметтік-экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы проблемаларын анықтау үшін социологиялық зерттеулер принциптеріне негізделген. Қала құрылысының морфологиясын талдау және бақылаулар нәтижелерін толықтыру үшін социологиялық аспектілерді көрсетуге арналған статистикалық демографиялық деректерді талдау да қолданылады. Екінші реттік деректер бұрын жарияланған ғылыми жұмыстардан, ресми және үкіметтік веб-сайттардан және интернет-платформалардан алынады.

Эксперттік бағалау қазіргі қала құрылысы жағдайларының заманауи қалалық қоғамдық кеңістіктер критерийлеріне сәйкестігін талдауды қамтиды.

Зерттеу объектісі: Алматы, Астана және Шымкент қалаларындағы қалалық қоғамдық кеңістіктер, сондай-ақ Ұлыбританиядағы шетелдік аналог – Кардиффтегі Cardiff Bay ауданы.

Зерттеу пәні: заманауи және әлеуметтік қолайлы қалалық қоғамдық кеңістіктерді дамытудағы әлеуметтік-экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы принциптері.

Негізгі гипотеза. Әлеуметтік қолайлы қалалық қоғамдық кеңістік әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы факторларын кешенді есепке алу арқылы жүзеге асырылады.

Зерттеу шекаралары. Уақыт шеңбері ХХ-ХХІ ғғ. қамтиды, географиялық – Алматы, Астана және Шымкент қалаларындағы қоғамдық кеңістіктер, қалалық деңгейдегі қоғамдық кеңістіктер, қаржылық және әкімшілік іскерлік аудандардағы қоғамдық кеңістіктер (аудан деңгейі), сондай-ақ тұрғын үй аудандарындағы қоғамдық кеңістіктер (жергілікті деңгей).

Жұмыстың ғылыми жаңалығы келесіде:

- Алматыда, Республика алаңы, Байтурсинов пен Сәтпаев көшелерінің қиылысы және тұрғын үй аудандарындағы қоғамдық кеңістіктер; Астанадағы Ғашықтар паркі және Шымкенттегі әкімдік алдындағы алаң бойынша әлеуметтік-экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы критерийлері бойынша Қазақстанның ірі қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерге кешенді талдау жүргізілді;

- Ұқсас қала құрылысы учаскелері үшін қалалық қоғамдық кеңістіктерді жақсартуға арналған концептуалды-теориялық үлгілер мен ұсыныстар әзірленді;

- Қолайлы қалалық қоғамдық кеңістіктер есебінен қалалық тұрғындардың әлеуметтік бірлігін және жандылығын жақсарту үшін әлеуметтік-экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы принциптері ұсынылды.

Практикалық маңыздылығы:

- Жобалаушылар мен сәулетшілерге ірі қалалардағы қоғамдық кеңістіктерді жобалау бойынша архитектуралық және қала құрылысы қағидаттарын ескере отырып ғылыми және практикалық ұсынымдар алуға мүмкіндік беру;

- Зерттеу қоғамдық кеңістіктің әлеуметтік-функционалдық рөлі туралы білімді кеңейтеді, тұрақты қауымдастық қағидаттарына сүйену қажеттілігіне баса назар аударады. Нәтижелері сәулетшілер, қала құрылысшылары, жергілікті қауымдастықтар және мемлекеттік органдарға қалалық трансформациялардың салдарын түсінуге және осы қала құрылысы учаскелерін қолайлы және тұрақты аудандарға айналдыруға пайдалы болуы мүмкін;

- Әлеуметтік-экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы қағидаттарын әзірлеу арқылы Алматы қаласының мысалында қоғамдық кеңістіктерді қайта құру бойынша концептуалды ұсыныстар ұсынылады. Нәтижелері қалалық қоғамдық кеңістіктерді әлеуметтік әділетті және қала тұрғындары үшін қолайлы етуге арналған жобалық шешімдер үшін қала құрылысшыларына пайдалы болуы мүмкін;

- Бұл жұмыстың нәтижелері қалалық жоспарлау, қалалық социология және тұрақты даму қағидаттары бойынша оқу курстарын дайындау үшін оқу процесінде қолданылуы мүмкін.

Зерттеу тұжырымдарының ғылыми сенімділігі келесімен дәлелденеді:

- Натурды зерттеулер және аналитикалық жұмыс жүргізілді: Алматы, Астана және Шымкентте, сондай-ақ Лондонда, Кардиффте (Ұлыбритания) және Дубайда (БАӘ) орналасқан 10 қоғамдық кеңістік тексерілді;

- Қала құрылысы учаскелерінің морфологиялық талдауы социологиялық зерттеулермен кешенді түрде зерттелді және салыстырылды;

- Әлеуметтік қолайлы қоғамдық кеңістіктерді құру бойынша отандық және шетелдік тәжірибе туралы әдеби көздер жиналды, зерттелді және талданды.

Жұмыстың апробациясы. Ғылыми-зерттеу жұмысының нәтижелері "Алматыгенплан" ғылыми-зерттеу институтының объектілерін жобалау кезінде - Алматының 2040 жылға дейінгі бас жоспарындағы егжей-тегжейлі жоспарлау жобаларында (ЕЖЖ) қала құрылысы учаскелерінің фрагменттерінде, сондай-ақ "3-A Engineering" ЖШС-нің келесі жобаларында іске асырылды:

1. Алматы қаласындағы Розыбакиев, Жандосов, Радостовец және Сәтпаев көшелерінің квадратындағы ескі көпқабатты тұрғын үйлер ауданын қайта құру тұжырымдамасы;

2. Алматы қаласындағы Айтеке би, Қазыбек би, Бәрібаев және Қайырбеков көшелерінің квадратында орналасқан көпфункционалды тұрғын үй құрылысының қоғамдық кеңістіктерін абаттандыру;

3. Алматы қаласындағы Вознесенск соборының айналасындағы скверді абаттандыру;

4. Алматы қаласындағы Сейфуллин даңғылы мен Наурызбай батыр көшесінің арасында, Сәтпаев көшесінен жоғары орналасқан көпфункционалды тұрғын үй және қоғамдық-іскерлік кешен;

5. Алматы қаласындағы Назарбаев даңғылы, 28А мекенжайында орналасқан көпфункционалды тұрғын үй кешенінің қоғамдық кеңістіктерін абаттандыру;

6. Алматы қаласындағы Халлиулин көшесі, 196/17 және 196/18 мекенжайында орналасқан тұрғын үй кешенінің қоғамдық кеңістіктерін абаттандыру;

7. Алматы қаласы, Бостандық ауданы, Ерменсай шағын ауданы, Торанғы көшесі, 55 мекенжайында орналасқан көпқабатты тұрғын үй кешені;

8. Алматы қаласындағы Оспанов көшесі, 80/85 мекенжайында орналасқан тұрғын үй кешенінің қоғамдық кеңістіктерін абаттандыру;

9. Алматы қаласындағы Тимирязев көшесі, 177 мекенжайында орналасқан көпфункционалды тұрғын үй кешенінің қоғамдық кеңістіктерін абаттандыру.

Қорғауға келесі диссертацияның тұжырымдары шығарылады:

- Қазақстанның ірі қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерді реконструкциялаудың концептуалды-теориялық моделі;

- Қазақстанның ірі қалаларының архитектуралық-қала құрылысы ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік қолайлы қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру қағидаттары.

Жеке үлес:

1. Әлеуметтік қолайлы қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың әдістемелік негіздері әзірленді.

2. Қоғамдық кеңістіктердегі әлеуметтік қолайлылыққа қала құрылысының морфологиясының негізгі факторларының әсерін анықтайтын әлеуметтік сауалнама моделі құрылды.

3. Қазақстанның ірі қалаларындағы түрлі қалалық деңгейдегі қоғамдық кеңістіктер тексерілді.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеудің негізгі нәтижелері урбанистика, архитектура, жоспарлау, қала инфрақұрылымын дамыту және құрылыс мәселелеріне арналған семинарлар мен ғылыми-тәжірибелік конференцияларда баяндалып, талқыланды.

Диссертация тақырыбы бойынша 7 мақала жарияланды, оның ішінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда 3 мақала; халықаралық конференция материалдарында 2 мақала, оның ішінде 1 мақала ресейлік ғылыми дәйексөз индексі деректер базасына кіретін басылымда, 2 мақала Scopus компаниясының деректер базасына кіретін халықаралық ғылыми басылымда жарияланды.

Жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс 230 машинкамен терілген бетте баяндалған және Кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындылар мен ұсыныстардан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен (157 атау), Қосымшалардан және мәтінмен біртұтас иллюстрациялық материалдан тұрады.

Бірінші бөлімде қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру тарихы қарастырылып, Қазақстанның және шетелдің ірі қалаларында қала құрылысы жоспарлау тәжірибесінде олардың қалыптасуының теориялық аспектілері анықталған. Диссертация тақырыбы бойынша әдебиеттерге шолу жасалып, қалалардағы қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың негізгі аспектілері туралы ұқсас зерттеулер талданған. Әлеуметтік қолайлы қалалық кеңістіктерді дамытудағы отандық және шетелдік тәсілдер сипатталған.

Бірінші бөлімнің негізгі қорытындылары:

Қоғамдық кеңістіктердің тарихи дамуын талдау олардың көпқырлылығын, функционалдық өзгермелілігін және қалалық ортаны қалыптастыру мен азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартудағы негізгі рөлін көрсетеді. Қоғамдық кеңістіктердің даму кезеңдерінің әрқайсысы әлеуметтік-экономикалық және мәдени өзгерістерді бейнелеп, ежелгі қоныстардың қарапайым монофункционалдық кеңістіктерінен қазіргі заманғы қалалардың күрделі және әртараптандырылған құрылымдарына дейінгі эволюциясын көрсетеді.

Қазіргі қоғамдық кеңістіктердің жағдайын талдау келесі тұжырымдарға әкелді:

- Қалалық кеңістіктердің сапалық және сандық сипаттамаларын қалыптастыруға әсер ететін барлық факторларды ескере отырып, қала құрылысы шешімдерін қабылдау қажеттілігі, сондай-ақ қаланың морфологиясын ескере отырып, стандартталған тәсілдерден және типтік шешімдерді қайталамаудан аулақ болу;

- Әлеуметтік-экологиялық факторлардың рөлі, олар мегаполистің әлеуметтік кеңістігінің құрылымын анықтап, оның демографиялық және этникалық топтарының өмір салты мен демалысқа деген әртүрлі артықшылықтарына сәйкес саралануына ықпал етеді;

- Қоғамдық кеңістіктің кеңістіктік бақылауы, әлеуметтік теңдігі және бейресмилігі маңызды. Жауапты бақылау және оны жүзеге асырудағы айқындық барлық қатысушылар арасында ағымдағы, әлеуетті және болашақ пайдаланушыларға қатысты келісімге қол жеткізу үшін қажет. Экономикалық теңсіздік және әлеуметтік айырмашылық қоғамдық кеңістікті сегрегацияланған қалалық ортаға бөле отырып, материалдық салдарға ие болады;

- Қалалық аудандар мен кварталдардың шеткі бөліктерінде әлеуметтік ашық қоғамдық кеңістіктерді құру, тұрғындарға әлеуметтік алмасу мүмкіндігін беру қажеттілігі, әсіресе әртүрлі әлеуметтік топтардан шыққан адамдар үшін, осылайша қоғамдық кеңістіктер арқылы қалалық тұрғындардың белсенді әлеуметтік өмірге араласуына ықпал ету.

Қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыруды ірі қалалар мысалында талдау жобалауға кешенді және жүйелі көзқарастың қажеттілігін көрсетеді, жергілікті жағдайлар мен тарихтың бірегейлігі мен ерекшелігін көрсететін көптеген факторларды ескеру қажет. Жобалық шешімдердің негізіне, бас жоспар деңгейінде де, қалалық құрылыс аймақтарын егжей-тегжейлі жоспарлауда да, алдын ала жобалау талдауының нәтижелері негіз болуы керек:

- Архитектуралық-қала құрылысы. Қоғамдық кеңістіктің бар архитектуралық-қала құрылысы мәселелерін анықтау үшін келесі талдау түрлерін қолдануға болады: қалалық құрылыс тығыздығын талдау; қалалық құрылыс көпфункционалдылығын талдау; қоғамдық кеңістіктердің меншік нысанына тиесілілігін талдау, оның ішінде қалалық ортадағы автомобиль жолдарының үлесін талдау; жаяу жүргіншілердің байланысын, өтімділігін және жаяу жүрудің қолайлылығын талдау, оның ішінде аз қозғалатын топтар үшін; қоғамдық кеңістіктердің көрнекі шекараларын талдау; әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің кешкі және түнгі уақытта жұмысын талдау.

- Әлеуметтік-экологиялық. Бұл контексте социологиялық зерттеулер, оның ішінде халықты сұрау, тұрғындардың әртүрлі қоғамдық кеңістіктер түрлеріне және олардың қалалық құрылымдағы орналасуына қатысты қажеттіліктері мен қалауларын анықтауға бағытталған натурды тексерулер ерекше маңызға ие болады. Мұндай орындардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі жиі туындайды. Бұл талдау қоғамдық кеңістіктерді құруға арналған аумақтарды зерттеуді, сондай-ақ қалалық ортаны көгалдандыруды зерттеуді қамтуы керек.

Екінші бөлімде Алматы, Астана және Шымкент қалаларының мысалында, сондай-ақ шетелдік аналог ретінде Кардифф (Ұлыбритания) қаласының мысалында жалпы қалалық, аудандық және жергілікті қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыруға әсер ететін әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы факторлары талданады; зерттелген қалалық құрылыс учаскелерінің морфологиялық талдау және социологиялық зерттеулер нәтижелері көрсетілген; ірі қалалардың қоғамдық кеңістіктеріндегі қолданыстағы әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы проблемалары анықталды.

Екінші бөлімнің негізгі қорытындылары:

Алматы, Астана және Шымкент қалаларында қоғамдық кеңістіктерді дамыту контексінде әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы аспектілері тұрақты және сау қалалық ортаны қалыптастыруда өте маңызды рөл атқарады. Зерттеулер қоғамдық кеңістіктерді табысты қалыптастыру және дамыту әлеуметтік, экологиялық, архитектуралық және қала құрылысы тәсілдерінің теңдестірілген үйлесіміне байланысты екенін көрсетеді, олар бірлесіп қалалық ортаның тұрақтылығы мен әлеуметтік жандылығын қамтамасыз етеді.

Негізгі тұжырымдардың бірі - жаяу жүргіншілердің қолжетімділігі және қоғамдық кеңістіктердің әлеуметтік белсенділігі қалалық құрылым морфологиясымен тікелей байланысты. Мысалы, Алматыда бастапқыда қаланың қалыптасуына арналған қоғамдық кеңістік ретінде жобаланған Республика алаңы іс жүзінде көлік дәлізі ретінде пайдаланылады, бұл жаяу жүргіншілердің қолжетімділігі мен ауданның әлеуметтік белсенділігіне теріс әсер етеді. Бұл қоғамдық кеңістіктердің функционалдық-әлеуметтік рөлін ескере отырып, белсенді қоғамдық өзара әрекеттесу үшін жағдай жасауға арналған қала құрылысы жоспарлаудың маңыздылығын көрсетеді. Әлеуметтік өзара әрекеттесу мен инклюзияға ықпал ететін қоғамдық кеңістіктердің болуы тұрақты қоғамдастықтарды қалыптастыру үшін маңызды. Дегенмен, зерттеу көрсеткендей, көптеген бар қоғамдық кеңістіктер автомобиль көлігінің басым болуына байланысты бөлініп, фрагменттелген, бұл олардың қолжетімділігіне және жаяу жүргіншілер мен велосипедшілер үшін ыңғайлылығына кедергі келтіреді.

Түрлі қалалық қоғамдық кеңістіктерді зерттеу сондай-ақ жасыл желектер мен демалыс және бос уақытты өткізуге арналған жабдықтардың болуының қолайлы және тартымды қоғамдық кеңістіктерді құрудағы маңызды рөлін анықтады. Зерттеу қалалық құрылысқа қолжетімді жасыл және ашық қоғамдық кеңістіктердің үлесін арттыру қажеттілігін атап көрсетеді, бұл экологиялық жағдайды жақсартуға, қалалық ортаның сапасын арттыруға және әлеуметтік

жандылықты ынталандыруға ықпал етуі мүмкін. Жұмыста көшелердің, ғимараттардың және қоғамдық кеңістіктердің өзара әрекеттесуін көрсететін көрнекі шекараларға ерекше назар аударылды, бұл әлеуметтік қолайлы қалалық ортаны құрудың кілті болып табылады.

Кардифф Бэй ауданы сияқты шетелдік мысалдарды пайдалана отырып салыстырмалы талдау Қазақстан қалалары тап болатын мәселелердің бірегей еместігін көрсетеді. Кейбір шетелдік қала құрылысы жобаларында да инклюзивті жоспарлау қағидаттары, жергілікті тұрғындардың пікірлері мен қажеттіліктерін ескеру, сондай-ақ жаңа құрылыс пен қоғамдық кеңістіктерді сақтау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету қажеттілігі жүзеге асырылмайды.

Қазақстанның ірі қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерді дамытудағы әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы аспектілері экологиялық тұрақтылықты, әлеуметтік инклюзияны және қалалық ортаны жоспарлау мен дамыту процесіне қоғамның белсенді қатысуын қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді.

Үшінші бөлімде Қазақстанның ірі қалаларында және Кардиффте (Ұлыбритания) зерттелген қалалық қоғамдық кеңістіктерді жақсарту бойынша концептуалды жобалық ұсыныстар әзірленді; әлеуметтік қолайлы қалалық ортаны қалыптастыру қағидаттары ұсынылған. Қазақстанның ірі қалаларының қала құрылысы ерекшеліктерін ескере отырып, қалалық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру моделі ұсынылған.

Үшінші бөлімнің негізгі қорытындылары:

Зерттеу Қазақстанның және Ұлыбританияның әртүрлі қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерді дамыту ерекшеліктері тарихи контекст пен жергілікті мәдениеттің интеграциясы, қалалық құрылыстың көпфункционалдылығы, қалалық ортаның икемділігі және жаяу жүргіншілер желісінің қолжетімділігі заманауи қалалық кеңістіктерді құрудың негізгі архитектуралық және қала құрылысы қағидаттары болып табылатынын көрсетті. Қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру қағидаттары әлеуметтік инклюзияға және барлық топтардың, соның ішінде аз қозғалатын топтардың, өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етуі керек. Көгалдандыру, қоғамның қатысуы және жоспарлаудағы ашықтық сияқты экологиялық және әлеуметтік қағидаттарды іске асыру қалалық ортаны жақсартып қана қоймай, сондай-ақ әлеуметтік өзара әрекеттесу мен креативтілікті ынталандырады, әлеуметтік шиеленісті төмендетеді және мемлекетке деген сенімді арттырады. Жоғарыда аталғандардың барлығы қазіргі қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыратын икемді, инклюзивті және әлеуметтік жандандыратын қоғамдық кеңістік қалыптастырады.

Заманауи қалалық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың ұсынылған теориялық моделі тарихи және мәдени контекстті зерттеуден бастап, қазіргі архитектуралық шешімдерді интеграциялауға дейінгі көпсатылы тәсілді қамтиды. Модельдің іске асырылуы жобалардың нақты қажеттіліктері мен тұрғындардың тілектеріне сәйкестігін қамтамасыз ету үшін қоғамның белсенді қатысуын талап етеді. Модель кеңістіктер функционалды және тартымды болып қалуы үшін олардың тұрақты мониторингін және бейімделуін де қарастырады.

Алматы қаласының мысалында қалалық кеңістіктерді трансформациялау бойынша концептуалды ұсыныстар жасалды, олардың әрқайсысы қалалық ортаның сапасын жақсартуға және қалалық қауымдастықтардың тұрақтылығын құруға бағытталған:

- Республика алаңының концептуалды жобасында ауданның функционалдығы мен тартымдылығын арттыру үшін құрылыс тығыздығы мен ғимараттардың көпфункционалдығын қамтамасыз ету ұсынылады. Жаяу жүргіншілер желісі мен көлік инфрақұрылымын жақсарту, сондай-ақ көгалдандыру және жаңа жарықтандыруды орнату жайлы және қауіпсіз қоғамдық кеңістік құрып, көбірек тұрғындар мен туристерді тартады және осылайша тұрақты қауымдастықтың қалыптасуына ықпал етеді.

- Сәтпаев университетінің алдындағы скверді қайта құру тұжырымдамасында осы учаскенің кеңістіктік ұйымдастырылуының ықтимал сценарийі ретінде Байтурсынов көшесінің кішігірім бөлігінде «ортақ кеңістік» (shared space) құру ұсынылады. Бұл барлық жол қозғалысына қатысушыларға кеңістікті бірдей пайдалануға мүмкіндік береді, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етеді және аудандағы жандылықты арттырады. Жоба қоғамдастықтың белсенді қатысуын және қалалық трансформацияларды басқарудың жаңа механизмдерін енгізуді талап етеді. Бұл ұсыныс гипотетикалық болғандықтан, қала деңгейіндегі көлік мәселелерін ескере отырып, қосымша кеңейтілген зерттеулер қажет.

- "Байтал" тұрғын үй кешені ауданындағы қоғамдық кеңістіктерді қайта құру тұжырымдамасында жаяу жүргіншілерге арналған инфрақұрылымды құру және жаяу жүргіншілердің қолжетімділігін жақсарту бойынша модельдер, соның ішінде жаңа бульвар мен қосымша жаяу жүргіншілер аллеяларын қалыптастыру, сондай-ақ жасыл аймақтарды абаттандыру ұсынылған. Бұл өзгерістер өмір сүру сапасы мен экологиялық тұрақтылықты жақсартуға ықпал ете отырып, қолжетімді, инклюзивті және көпфункционалды қалалық ортаны және тұрақты қоғамдастықты құруға бағытталған.

Жұмыста ұсынылған концептуалды ұсыныстар қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне жауап беретін және қоғамдық әл-ауқат пен ауданның экономикалық белсенділігін арттыруға ықпал ететін жанданған және тұрақты қалалық кеңістіктерді құру үшін архитектуралық, қала құрылысы, экологиялық және әлеуметтік аспектілердің маңыздылығын атап көрсетеді.

Қорытынды

Қазіргі әлемде қоғамдық кеңістіктер қалалық орта үшін ерекше маңызға ие болып, қалалық тұрғындардың әлеуметтік және экономикалық өміріне әсер етеді. Алматы, Астана және Шымкент қалаларында жүргізілген зерттеу қоғамдық кеңістіктерді трансформациялаудың өзектілігін көрсетеді. Мұндай кеңістіктерді өзгертуге деген көзқарас тарихи маңыздылықтан бастап қазіргі архитектуралық-қала құрылысы талаптарына дейінгі көп деңгейлі талдауды қамтиды. Зерттеу жоспарлауда архитектуралық, қала құрылысы, экологиялық және әлеуметтік қағидаттарды біріктіруі тиіс кешенді тәсілдің қажеттілігін атап көрсетеді.

1. Қалалық қоғамдық кеңістіктердің тарихи дамуын зерттеу олардың қалалардың өмір сүру сапасы мен мәдени ортаны қалыптастырудағы негізгі рөлін анықтады. Ежелгі өркениеттерден бүгінгі күнге дейінгі алты кезенді қарастыру осы кеңістіктердің функциялары мен маңыздылығының әлеуметтік, экономикалық және мәдени талаптарға жауап ретінде қалай өзгергенін көрсетеді:

- Ежелгі өркениеттер мен антикалық дәуірде қоғамдық кеңістіктер діни және саяси өмірдің орталықтары болды;
- Орта ғасырларда қоғамдық кеңістіктер негізінен сауда және мәдени қарым-қатынастар орындары болды;
- Ренессанс дәуірі кеңістіктердің кеңеюі мен дифференциациясын әкелді, бұл қоғамның қалалық және мәдени сұраныстарының өсуін көрсетті;
- Өнеркәсіптік дәуір және капитализмнің дамуы қалалардың аумақтық өзгерістерін ынталандырды, бұл микрорайондар мен полицентрлік қалалық құрылымдардың пайда болуына және автомобиль көлігінің басымдығына әкелді;
- Қазіргі кезең көпфункционалды, инклюзивті кеңістіктердің құрылуымен сипатталады, олар тұрақты дамуды және азаматтардың әлеуметтік өзара әрекетін қолдауға қабілетті.

Тарихи талдау қоғамдық кеңістіктердің жай кездесу немесе демалыс орны емес, қалалық ортаның маңызды элементі екенін түсінуге мүмкіндік береді, ол қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық даму мен мәдени өзгерістерді көрсетеді. Қоғамдық кеңістіктердің эволюциясы қалалық аумақты жоспарлау мен пайдалануға деген көзқарастың қалай өзгергенін, олардың қазіргі әлемнің жаңа сын-қатерлеріне қалай бейімделгенін көрсетеді.

2. Қазіргі заманғы қала құрылысы шешімдері барлық аспектілерді - архитектуралық-қала құрылысы мен әлеуметтік-экологиялық жағдайларды ескеруі тиіс, халықтың барлық топтарының қажеттіліктеріне жауап беретін қоғамдық кеңістіктер құру үшін. Бұл қалалық ортаның жаяу жүргіншілердің қолжетімділігін, әлеуметтік қауіпсіздікті, қоғамдық кеңістіктің көпфункционалдылығын және ауданның экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ететін тиімді көлік жүйесін қамтиды.

3. Алматы, Астана және Шымкент сияқты Қазақстанның ірі қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерді дамытуға әлеуметтік-экологиялық және архитектуралық-қала құрылысы факторларының әсерін зерттеу осы факторлардың тұрақты және дені сау қалалық ортаны құрудағы маңызды рөлін көрсетеді. Талдау қоғамдық кеңістіктерді табысты қалыптастыру және дамыту олардың абаттандыру сапасын және қалалардың экологиялық жағдайын жақсартуға ықпал ететін әртүрлі тәсілдердің теңдестірілген үйлесімін талап ететінін көрсетеді:

Алматыда, мысалы, жаяу жүргіншілер желісіне, көгалдандырудың жеткіліксіздігіне және белсенді әлеуметтік қалалық ортаның болмауына байланысты мәселелер бар, олар қала құрылысының жобалық шешімдерін қайта қарауды талап етеді. Қоғамдық кеңістіктердің көрнекі шекараларын жақсарту

және қалалық құрылыстың көпфункционалдығы әлеуметтік белсенділікті едәуір арттырып, жайлы қалалық ортаны құруға елеулі үлес қосуы мүмкін;

Астанада және Шымкентте де қоғамдық кеңістіктердің көлік желісі мен көрнекілігіне қатысты мәселелер анықталды, бұл зерттелген аудандардың әлеуметтік жандылығын төмендетеді. Халықтың барлық топтарының қажеттіліктерін ескеретін қала құрылысы жоспарлау стратегияларын әзірлеу қажет.

Кардифф Бэй (Ұлыбритания) жағдайымен салыстыру Қазақстан қалаларының мәселелері бірегей еместігін және табысты шешімдерді жаһандық тәжірибе алмасу арқылы табуға болатынын көрсетеді. Қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, инфрақұрылымды жақсартуға және қалалық ортаны абаттандыру арқылы тұрғындардың жаяу жүріп-тұруына және мәдени байытуына жағдай жасауға көбірек көңіл бөлу қажет.

4. Қоғамдық кеңістіктерді табысты дамыту үшін кешенді тәсіл және қалалық ортаны жоспарлау және дамыту процесіне қоғамның белсенді қатысуы маңызды, бұл қамтамасыз етеді:

- әлеуметтік-экологиялық тұрақтылық;
- әлеуметтік инклюзия,
- жайлы қалалық ортаны құру үшін архитектуралық-қала құрылысы шешімдерін тиімді пайдалану.

Қазақстанның ірі қалаларындағы қоғамдық кеңістіктердің әлеуетін іске асыру үшін қала құрылысы жоспарлаудың барлық аспектілерін – архитектуралық-қала құрылысы факторларынан бастап экологиялық және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерге дейін ескеру қажет. Тек осындай қалалық жоспарлау тәсілі тұрғындардың өмір сүру сапасын арттыруға ықпал ететін тұрақты, сау және өзара байланысты қалалық ортаны құруға мүмкіндік береді.

5. Қазақстан қалаларындағы қоғамдық кеңістіктерді дамыту қағидаттары тарихи контекстті, жергілікті мәдениетті, қалалық құрылыстың көпфункционалдылығын үйлестіруді көздейді. Бұл элементтер қалалық тұрғындардың әлеуметтік бірлігін және өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етіп қана қоймай, сондай-ақ қалалық ортаны байытып, әлеуметтік өзара әрекеттесуді және креативтілікті ынталандырады. Жобаларды әзірлеу процесіне азаматтардың белсенді қатысуы нәтижелердің олардың нақты қажеттіліктері мен тілектеріне сәйкестігін қамтамасыз етеді және осы кеңістіктердің тартымдылығын ұзақ мерзімді перспективада сақтауға деген ұмтылысты тудырады.

6. Әзірленген теориялық модель тарихи және мәдени контекстті талдаудан бастап, қазіргі заманғы үрдістерді интеграциялауға дейінгі қоғамдық кеңістіктерді құруға көпсатылы тәсілді білдіреді. Ол барлық топтар үшін қолжетімді қоғамдық кеңістіктерді құрудың маңыздылығын атап көрсетеді. Азаматтардың жобаларды әзірлеу процесіне белсенді қатысуы нәтижелердің олардың нақты қажеттіліктері мен тілектеріне сәйкестігін қамтамасыз етеді және осы кеңістіктердің тартымдылығын ұзақ мерзімді перспективада сақтауға деген ұмтылысты тудырады.

7. Алматы жағдайында қоғамдық кеңістіктерді трансформациялау бойынша концептуалды жобалар әзірленді, олар ауданның экологиялық тұрақтылығын арттыру және қалалық морфологияны жақсарту мақсатында тығыздығы мен құрылыс тығыздығын, әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін орналастыруды және ауданның абаттандырылуын және көгалдандыруды жақсартуды ұсынады:

- Республика алаңы ауданындағы қоғамдық кеңістіктің функционалдығы мен тартымдылығын арттыруды тығыз құрылыс және ғимараттардың көпфункционалды пайдалануы есебінен ұсынылады;
- Сәтпаев Университетінің жанындағы "ортақ кеңістік" құру және аудандағы мәдени-тұрмыстық қызмет көрсету объектілерінің санын көбейту қоғамдық кеңістіктің жандылығын арттырады;
- "Байтал" тұрғын үй кешені ауданында қалалық ортаны жаяу жүргіншілерге және жайлы етіп құруға және негізгі көшелер бойында көбірек әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін орналастыруға бағытталған өзгерістер қарастырылған, бұл тұрақты қауымдастықтарды құруға ықпал етеді.

Жұмыста ұсынылған концептуалды ұсыныстар қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне жауап беретін және қоғамдық әл-ауқат пен ауданның экономикалық белсенділігін арттыруға ықпал ететін жанданған және тұрақты қалалық қоғамдық кеңістіктерді құру үшін архитектуралық, қала құрылысы, экологиялық және әлеуметтік аспектілердің маңыздылығын атап көрсетеді. Қарастырылған учаскелердің кеңістіктік ұйымдастырылуының ықтимал сценарийлері ретінде әзірленген концептуалды ұсыныстардың әрқайсысы тұрақты даму қағидаттарына негізделуі тиіс, бұл белсенді, жайлы және функционалды қалалық қоғамдық кеңістіктерді құруға және қазіргі қалалық дамудың сын-қатерлеріне жауап беруге ықпал етеді.